فەرهەنگ وفەرهەنگسازی

شوكت مەلا اسماعیل حسن

پێشەكی:

زمان: دیاردە و بەشێكی پێبەند و نەپچڕاوی كۆمەڵگا و جم و جۆڵی ڕۆژانەی مرۆڤە ، ئاماژەكەری قوڵیی مێژووی میللەتە و هێمای ڕابردوو جێماوی شارستانێتی دێرینی و دانەرو دروستكەری بیروهۆشی و دەرخەری تێبینییەتی بەرامبەر ئەو جیهانەی میللەتی گرتۆتەباوەشی لەدێر زەمان و ئێستا و داهاتوودا...

زمان ئامڕازی بیروهۆشە و هێمای هەموو ئەو بیروهۆشانەی مرۆڤن كەلەوانەیە لەبنەڕەتدا گشتیان هەر لەیەك سەرچاوەوە هەڵقوڵابن.. هەرچەندە وەكو ئاشكرایە زمانانی میللەتان جۆراوجۆرن وهەر میللەتە بەگوێرەی زمانی زگماكی خۆی دەئاخەوێ و پێویستییەكانی ژیانی پێ ڕاڤەدەكات. بەڕای ئەرستۆ: زمان دەبێ بەگوێرەی ئەو ڕێزمانە ڕەفتاربكات كەلەبنچینەوە بۆی ماوەتەوە و لەسەری ڕاهاتووە و دەبێ نوسین و ڕێنوسی وێنەو ڕەنگدەرەوەی چۆنیەتی دەربڕینی وشە و زاراوەی زگماكی خۆی بێ.

زمان لەهەموو داب و نەریتێكی دیكەی مرۆڤ زیاتر ڕۆڵ و دەستی باڵای هەیە لە دیاری كردنی چارەی خۆ نوسیی ڕەوت و پێش خستنی نەتەوە یا میللەتدا، دەرخەری ئەو پێوەندییە گرنگانەیە كەلەنێوان ئاخاوتن و نوسین و ڕێزماندا هەن... و دیاریكەری وانە مرۆڤایەتییەكان و زانیاری و زانستەكانە. وەپێشەوە چونی زمان بەردەوامە و لەهەڵقوڵین و گەشەكردندایە، بەڵام لەسەر هەمان بنچ و ڕیشەی نەگۆڕی خۆی...، واتە زمان بەردەوامە لەنشونەمای مرۆڤانەی سروشتی خۆی لەهەموو بوارێكی بیر و هۆش و زانیاری نەتەوەدا. ئێستا زمان بوەتە هۆی دەستاوێژێكی دیموكراسی بەكار و پڕ تەوژم و چالاك لەژیانی جەماوەردا.. بۆیە چاودێری كردن و خەمخۆری لێ كردن و بەتەنگەوەهاتنی زمان لەئاكامدا بەرهەمێكی ڕامیاری و كۆمەڵایەتی و ئابووری وەدەست میللەت دەخات.

فەرهەنگ وفەرهەنگسازی

واتای وشەی فەرهەنگ لەزماندا: پەروەردە، دانایی، زانیاری، زانست، وێژە، پەڕاوی وشە و زاراوەی زمانی نەتەوەیەك یان میللەتێك. وشەی (قاموس) یش بەم واتایانەی خوارەوە دیاریكراوە دەریا یان زەریا، قوڵی، ناوەڕاستی دەریا، بەشێكی زۆر لەدەریا، قوڵترین پارچە لەناوەڕاستی دەریادا... بەڵام لەوكاتەوەی (محمد فیروز ئابادی 1329-1414ز) بۆ كتێبەكەی خۆی وشەی (قاموس)ی بەكارهێناوە.. وشەی قاموس لەزمانی عەرەبیدا بوە بەهاوواتای(معجم) و ئێستا هەندێ نوسەری كوردیش وشەی(قاموس) لەجیاتی وشەی (فەرهەنگ) بەكاردێنن.. و لەو ساتەوە وشەی(قاموس) وەك هاوواتای: (قوڵی، پان و بەرینی، فراوانی {لەزمانی نەتەوەیەكدا}) بەكاردەهێنرێ.

بەڵام وشەی [Dictionary] ئینگلیزی پێتگۆڕكەی وشەی (Dictionarius یان Dictionarium)ی لاتینییە و بەواتای {لیستەی(وشە یا زاراوە)} پاچڤەكراوە و ئەمیش دەگەڕێتەوە سەر وشەی (Dictiones) بەواتا {وشە یا زاراوە}. فەرهەنگسازی ئینگلیزی (جۆن گارلاند John Garland) لەساڵی 1225ز بۆ یەكەم جار ئەم وشەیەی داناوە بۆ ناونیشانی پەڕاوێك كەبریتی بووە لەكۆمەڵێ وشە و زاراوەی لاتینی واتاكانی بەئینگلیزی پاچڤەكردوە بەپۆل پۆلی جیاواز و هەر پۆلە سەبارەت بەزانیاریەك. نزیكەی 300 ساڵ لەمەوبەر (1682ز) {سەیدایێ مەزن ئەحمەدی خانی} یەكەم فەرهەنگی دوو زمانی (عەرەبی - كوردی)ی داناوە لەدوو توێی پەڕاوێكدا بەناوی(نەوبەهارا بچوكان) و ئەم ناونیشانەی خستوەتە بری وشەی (فەرهەنگ یا قاموس). لەپارچە

هۆنراوەیەکدا کەبۆ پێشەکییەکەی داناوە دەفەرموێ { ئەڤ چەند کەلیمە ژ لۆغاتان ...}، واتە: (ئەم چەند وشانەی لەهەردوو زمانی{ (عەرەبی - کوردی)دان...} .. ئەو نیوە بەیتەی هۆنراوەکەی خانی نزیکە لەپاچڤەی وشەی (Dictionarium)ی لاتینییەوە. دوای سەیدای مەزن بەنزیکەی 300 ساڵ هێژامامۆستا (شێخ محمدی خاڵ) یەکەم فەرهەنگی یەک زمانی (فەرهەنگی خاڵ، کوردی - کوردی) دانا لە 30\8\1959ز کە بە گوڵێکی گەشاوەی زمانی کوردی دەژمێردرێ و دیاردەی هاتنەکایەوەی تاقیکردنەوەیەکی پێشکەوتوانەی نوێیە لەبواری فەرهەنگسازی یەک زمانیدا (Monolingual) و داردەستی فێرخوازە و ئامرازی مامۆستایە و کانیاوێکی ڕوونی وشەسازیە.. بەکورتی واتا و ڕاڤەی ئەو وشە و زاراوانەی لەفەرهەنگەکەیدایە ڕوون کردۆتەوە. لەبواری فەرهەنگی دوو زمانیشدا (Bilingual) {هەنبانە بۆرینە - فەرهەنگی کوردی - فارسی}یەکەی مامۆستا و شاعیری کوردپەروەر عبدالرحمان شەرەفکەندی (هەژار) - 1989ز گەنجینەیەکی پڕ گەوهەری زمانی کوردییە و یاسای بەرز و بەڵگە و ڕابەری ئاخاوتنی پاک و پوخت و دەستنیشانکەری ڕادەی بەرزی زمانی نەتەوەی کوردە، بەهۆی فەرهەنگەکەیەوە نهێنییەکانی وشە و زاراوەی کوردیی پەیجۆر کردوە و وشەی هاوواتا و هاومەبەست و گونجاوی بۆ بەشە فارسییەکەش نەخشاندووە...، هەنبانە بۆرینە پارێزەرێکی گرنگ و ڕەنگدەرەوەیەکی پڕ کێش و پێش کەوتوی زمانی میللەتی کوردە لەم سەردەمەدا.

فەرهەنگ: وشەدانێکە بۆ فێربون و لێتێگەیشتنی(واتای) وشە و لەبەرکردنی (ڕێنوسەکەی)بۆ کاتی نوسین و ڕەوانکردنی (دەربڕینیشی)بۆ کاتی ئاخاوتن.

ڕۆڵی فەرهەنگ لەزماندا: فەرهەنگ سەرچاوەیەکی سەرەکییە کەلەدوو توێدا بەزنجیرەی ئەلف و بێ وشە و زاراوەی نەتەوە یامیللەتێکی تێدا نوسراونەتەوە و واتاکانیان لێکدراونەتەوە و هەندێکیشیان لەڕستەی جۆراوجۆردا بەکارهێنراون بۆ مەبەستی ڕوونتر و ئاشکراتر کردن و یەکلاکردنی واتایان .. و یاریدەدەری مرۆڤە هەر ساتێک بیەوێ لەکاتی خوێندنەوەدا واتای وشەیەکی پەنهانی بۆ ڕوون بێتەوە یان بۆ ئەوەی لەکاتی نوسیندا واتای وشەیەکی نادیاری تێدا بدۆزێتەوە پەنای بۆ دەبات، هەروەها بۆ وەدەست هێنانی زانیاری پێو یست لەبارەی داڕشتن و شێوەی درکاندن و دەربڕینی ئەو وشەیە و ئیشەکانی و مێژووی دروست بونی ئەو ئاڵ و گۆڕەی بەسەری هاتوە یان هەر گۆڕانێکی دیکە لەشێوازەکەیدا و نیشاندەری چۆنییەتی بەکارهێنانی بەپێی شوێنی خۆی لەبەشەکانی ئاخاوتندا.. و ئەوەندەی بتوانرێ وێنە و نەخشە و هێڵکاریش خولی خۆیان دەبین لەدەرخستن و ئابیدەکردنی هەندێ لەوشەکاندا.

زمان مل کەچی فەرهەنگە چونکە تۆمارەی پێشکەوتنیەتی و ئاوێنەیەکی ڕاستە و ڕاست و دەرخەرو ڕەنگدەرەوەی بارودۆخی پلەی بەرەوپێش چونی بیر و هۆش و شارستانێتی بەکارهێنەرانییەتی لەو سەدەیەدا کەتییدا دێتە کایەوە .. پێش کەوتنی ئەم پێش کەوتنی بیر و هۆش و زانستی تەواوی ئەو نەتەوەیەیە.ئەمەش لەبەرئەوەیە فەرهەنگ و زمان دەست لەناو دەست و شان لەشانی یەکترن بەدرێژایی چەرخی زەمان و پێوانەیەکە هەڵسەنگێنەر و پیشاندەری پێوەندی نێوان مێژووی خوێنەران و ڕۆشنبیرانی ئەو میللەتەیە کەبەوشەکانی دوو توێ دەئاخون یا دەنوسن.

فەرهەنگ شان بەشانی زانست بەرەوپێش دەڕوا و تۆمارکەری مێژووی هاتنەکایەوەی وشە و زاراوەنوێیەکانی زمانە و تەنانەت دەرخەری ئەو تاقیکردنەوە و تێبینییانەیە کەبەسەر ژیانی ئاخاوتەرانی ئەو زمانەدا هاتوون. فەرهەنگ پێشخەر و هاندەر و تۆمارکەری زانیاری پڕ پیت و پتەوە و پاک کەرەوەو ڕاست کەرەوەی زمانە لەوشەی هەڵە و تێهەڵقوتاو و تێ هەڵاخنراو و هەڵازندراو...، بۆیە دەتوانین بڵێین فەرهەنگ بەرهەمێکی گرنگ و پڕ بایەخە لەبەرهەمەکان و بەخششی زانیاری و شارستانیی نەتەوەکەمان.

ئەو وشەیەی مرۆڤ یەک جار لەژیانیا بەکاری دەهێنێت، دەبێ هەمیشە لەیادیا بێ! ، یان هەر هیچ نەبێت لەدوو توێ فەرهەنگێکی کتێبخانەکەیدا هەبێ.

لە فەرهەنگی کوردیدا وشەی کوردی کۆن و لەبیر چوو و شاراوە بهێنرێنەوە کایە و هاوواتا و فرەواتای شیاو و گونجاو یان بخرێتەپاڵ.

ئەو فەرهەنگەی دێتەبەردەستی خوێنەر ،دەبێ ڕابەرێکی سوودبەخش بێ بۆ وەدی هێنانی پەیڤین و نوسینی پڕ کێش و بڕشتدارو بەشێوەیەکی ئەوتۆ داڕێژرابێ کەخوێنەر بتوانێ بەئاسانی وشە یان زاراوەی مەبەست بدۆزێتەوە و بەکاری بێنێ بۆ دەربڕینی هەستی خۆی چ بەئاخاوتن چ بەنوسین. بەردی بناغەی فەرهەنگ وشەیە،وشە کەرەسەی داڕشتنی زاراوە و ڕستەیە، بەلێکدانی وشە ڕستە پێکدێت، ڕستەش بیرو واتای تەواو بەمرۆڤ دەگەیەنێت. جیهانی زمان فراوانە و بووەیەکی زیندووە و هەمیشە لەپەرەسەندن و گەشەکردندایە لەگەڵ ئەوەشدا بنچینەو بنەڕەتی نەگۆڕە. ناوەرۆکی فەرهەنگ بریتییە لە وشەو زاراوە و لێکدانەوەوڕاڤەی واتاکانیان و هەندێ ڕستەی ساز و ئامادە و لەوانەیە هەندێ پەندی پێشینانیش بگرێتە خۆ.

وشە Word: ئەو هێمایەیە کەمرۆڤ بیرو هەستی خۆی پێ دەدرکێنێ (یان دەری دەبڕێ)و بریتییە لەپێوەرێکی ووردبینی بیری مرۆڤ لەهەموو کات و شوێنێکدا.

وشە ، خۆی لەخۆیدا، بریتییە لەکورتە زاراوەیەک، واتە: کورتە ڕاز و مەبەستێکی درکاوە و هۆی گەشەکردن و پەرەسەندنی زمانە .هەرکاتێک توانیمان واتای وشە چاک تێبگەین ئەوا بێ ناتەواوی دەتوانین هەستی خۆمان دەربڕین بەپەیڤین یان نوسین. تاگەنجینەی وشە فراوانتربێ بواری بیرکردنەوەو درکاندن قوڵتر و گەشەدارتر دەبێ. هەموو ئەو وشانەی لە فەرهەنگدان گەرەک وایەلەبەشە سەرەکیەکانی ئاخاوتن دا هاتبن، بەوێنە ناو، ئاوەڵناو، کردار، ئاوەڵکردار، . . . .تاد.

وشە: لەدایک دەبێت و پیر دەبێ بەڵام لە دوو توێی فەرهەنگدا بەنەمری دەمێنێتەوە.

زاراوە یا ئیدیۆم : یەکەیەکی یەکگرتوی فەرهەنگییە لەدوو سێ وشەی سادە یا لێکدراو پێکهاتوە و دەچێتە ناوەڕۆکی ڕستەوە و پێویستی بەدەستنیشانکردن و فێربوونە و بەشێکە وەک بەشەکانی دیکەی ناوەڕۆکی فەرهەنگ.

واتە: بەشێکی گرنگ و بەپێزی ئەو ڕستەیەیە کەمرۆڤ لەکاتی ئاخاوتن یان نوسیین دا بەکاری دەهێنێ. زاراوە لەڕێزماندا بەشتێکی تایبەتی نییە، لەبەشەکانی ئاخاوتن، بەڵام کەلێنێکی دیاری داگیرکردوە لەوشەسازیدا. بیری نوێ پێویستی بەوشەی نوێ و لەیاد نەکردنی وشە و زاراوەی کۆنە ئەگینا دەربڕینی مەبەست ناتەواو دەردەکەوێت. زۆربەی ئەو وشە نوێیانەی ئەمڕۆ لەپێویستی ژیان و باسەکانی چەرخەوە دێنە کایەوە بریتین لەزانیاری و تەکنەلۆژی و دەروونناسی و ڕامیاری..

بیری نوێ بەهۆی داڕشتنی زاراوەی نوێوە دەردەبڕێت و زاراوەش بەلێکدانی دوو یا سێ یا زیاتر لەو وشانەی لەئارادان پێکدێت و سوودی تەواو دەبەخشێت. لەوانەیە دەیان وشە و زاراوە بەرچاوبکەون کەلەوە پێشتر نەگونجاوبوون و لاخروان بەڵام ئەمڕۆ لەنوسین دا بەکاردێن و کەلێن پڕ دەکەنەوە. لەبەر چۆنێتی و تایبەتی زاراوە باشتر وایە بەشێوەیەکی گشتی تێی ڕامێنین و فێری بین و لەباری گونجاودا بەکاری بێنین و هەوڵ بدەین لەچوارچێوەی دەستوری ڕێزمان دەرنەچین.

زاراوە سەرمایەی زمانە ، بێ زاراوە پەیڤین و نوسین وەبەر نایەت . زاراوە زۆر شێوازی هەیە هەندێکی نارێکە بەڵام واتاکەی ڕوون و ڕەوانەو هەندێکیشی لەشێوازێکی ڕێکوپێکدان بەڵام واتەکەی نادیارو شاراوەیە ، کۆمەڵی

سێهەم شێوازەکەی سانا و سوکەڵەیە لەسەر زمان بەڵام واتاکەی نەگونجاوە. زۆربەی زاراوەکان لەلێکدان و پێک بەستنی ناو و ئاوەڵناو پێکدێن و بەشێکی دیکەشیان لەلێکدان و پێک بەستنی کردار وپرێپۆزیشن (ئامرازی وە پاڵخستن) یان بەشەکانی دیکەی ئاخاوتن لەگەڵ(پارتیکل) دا پێکهاتون. واتە: زاراوە یان ئیدیۆم، چەند وشەیەکی لێکدراوە، ئەگەر وێکڕابەکارهێنرا واتا یەک دەبەخشێت جیاوازە لەگەڵ واتای هەر وشەیەک لەوشەکانی ئیدیۆمەکە.

بەشێوەیەکی گشتی (ئیدیۆم) بریتییە لە:

ا- دوو، سێ، یان پتر، وشەی لێک بەستراوبەگوێرەی دەستوری ڕێزمانی کوردی.

ب- ڕاوێژی خۆبەخۆ نەگونجاو و فریزۆلۆژیی نائاسا.

سەرەنجام: زاراوە/ئیدیۆم، بریتییە لەچەسپاندنی واتایەکی نوێ بەسەر کۆمەڵێ وشەی لێکدراودا کەلەوە پێشتر هەر وشەیەک لەو کۆمەڵە واتای تایبەتی خۆی هەبووە.

هاوواتا Synonym: ئەو وشانەن کەواتاکانیان دەقاودەق چۆن یەکن یان هێماوڕابەری هاوبەشیان لەنێواندایە و پێبەندی یەکترن، یان وشەیەک کەدەکەوێتە ناو کۆمەڵێ وشەی هاوپێبەند و هاو هێما و ڕابەری ڕاست و دروست و پڕسوودیان هەبێ لەئەو ئاخاوتنەدا کەتێیدا بەکاردەهێنرێن. تەنها پێوانەیە کێش بۆ چارەکردن و دڵنیابوون لەهاوواتا ئەوەیە کەئەو وشەیە بگونجێ لەگەڵ پەیڤین و بیر و ئەو هەڵوێستەی دەویستری ڕاڤەبکرێ و ڕوون بکرێتەوە.

مەبەست لە(هاوواتا) ئەوەیە کەوشەیەک، یەک یا دوو یان زیاتر وشەی لەهەمان واتای دەقاودەق و گونجاوی خۆی هەبێت و بەرامبەری دابنرێن یان واتایەکی زۆر نزیک لەخۆی بۆ دیاری کرابێت.

پەندی پێشینان : بێژەیەکی سوکەڵەو سانای سەر زمانە بۆ مەبەستی ئامۆژگاری و ووریاکردنەوە و پێشبینی و سەرنج دان و تێڕامان یان شیکردنەوەی هەڵوێست بەکاردەهێنرێت . هەندێ پەند ووتەیەکی فۆلکۆرییە و هەندێکی دیکەیان پتەوترە و فەلسەفەیە. بێگومان پەند دەماودەم لەباوباپیرانەوە بۆمان ماوەتەوە و زۆریشیان لەتێکستە کلاسیکییەکانەوە دەستاودەست پێمان گەیشتون و پێوەندی نێوانیان پتەوەوتۆمارەی فەلسەفەی ژیان ونەریتی کوردەوارییە.

ڕستەی ساز و ئامادە : مەبەست ڕستەی کوردیی سازکراو و ڕەوان و پاراو و نەستەقە و لەوانەیە لەداهاتودا هەندێکیان بچنە ڕیزی پەندەوە.

خوازە و درکە Metaphor and Metonymy: بەکارهێنانی وشە لەدۆخی خوازە و درکە دا بڵاوترین و پان وبەرینترین ڕێگەی پەرە پێدان و گۆڕانکاری کردنە لەواتا و بەکارهێنانی وشەدا.

دژەواتا Antonym : وشەیەک کەلەواتادا بەرەنگاربێ بەوشەیەکی دیکە، دانانی دژە واتا بۆ وشەیەکی سەرەکی ڕێنماییکەر و ڕاڤەکەرێکی پڕ چێژ و بەپێتە بۆ خوێنەر کەبتوانێ جیاوازیی نێوان واتای وشەکان بەڕوونتر و ئاشکراتر تێبگات، دژە واتا یەکسەر لەدوا کلکەی وشە یا زاراوەکەوە دەنوسرێ.

چاووگ{دۆخی ژێدەر} **Infinitive**: وێنەیەکە لەجۆرەکانی کردار، لەڕووداوێک یا دۆخی ڕوداوێک دەدوێ بێ ئەوەی ئاماژە بکات بۆ :- هیچ کەسانێ لەئاخاوتەر(پەیڤەر)، دواندراو، غایب دووانە یان ناوی کۆ: (خۆی نابەستێتەوە بەژمارە، کەس، یان نیهادەوە(واتە موبتەداکەیەوە)) . چاووگ(دۆخی ژێدەر)لەزمانی کوردیدا ڕۆڵی(ناو)یش دەبینێ، واتە وەک (ناو)یش بەکاردەهێنرێ. کەواتە (چاووگ) وشەیەکە بەواتا (ڕوودانی کار)یان (دەرکەوتنی ئاوەڵکردار).ژێدەر دۆخێکی (کردار)ە بێ دیاریکردنی کات. بویە پێی دەوترێ (چاووگ) چونکە ژێدەری ناوو کرداری دیکەیە. نیشانەی (چاووگ)لەزمانی کوردیدا: (تن)، (دن)، (ون)، یا (ان)ە، لەکۆتایی

وشەکەوە، بەمەرجێ هەرکاتێ(ن)ەکە لابرا (کرداری ڕابردوو) بمێنێتەوە وەک: (ڕۆیشتن، ڕابوردن، چوون، ڕسکان)، دوای لابردنی (ن)ەکە: (ڕۆیشت، ڕابورد، چوو، ڕسکا) ماوەتەوە....

ڕێبازی گونجاووشیاوئەوەیەکەلەفەرهەنگی کوردیداسەرجەم (کردارەکان-Verbs)لەدۆخی (چاووگ-ژێدەر)دابنوسرێن.وەک ئەورێبازەی هێژایان:مێجەرسۆن لەکتێبی(Elementary Kirmanji Grammar)دا، وتوفیق وەهبی وئەدمۆنز وفوئادرشیدوشفیق قەزاز ورشیدقەرەداغی لەفەرهەنگەکانیاندا گرتوویانەتەبەر، هەروەهانووسەریش بەهەمان شێوەلەفەرهەنگەکانیدادۆخی چاووگی بۆکردارەکان بەکارهێناوە.

فەرهەنگسازی Lexicography : مەبەست ئیش و کار و پیشەو هونەر و کۆکردنەوە و نوسین و دانان و دروست کردنی فەرهەنگە. هەستی نەتەوایەتی، یەکەم پاڵ پێوەنەرو هاندەری فەرهەنگسازە بۆ پاراستن و پێش خستنی زمانی میللەتەکەی و هەمیشە ئاواتەخوازە و هەوڵ ئەدا بیگەیەنێتە ڕادەیەکی پاک و پوخت و سازگار. پایەبەرزی و شکۆمەندی دێرینی نەتەوە یا میللەت لەنوسەران و زانایان و ڕۆشنبیران و فەرهەنگسازانیەوەیەتی.

فەرهەنگسازی، زرنگی بیر و هۆشی دەوێ و شارەزایی یان توانای لێ تێ گەیشتنی زانست و زانیاری هەمە چەشنەش.. لەکاتێکدا بەکارهێنەری فەرهەنگ بوارو مەودای سوود وەرگرتنی بەستراوە بەئاسۆی ئەو زانست و زانیارییەی کەهەیەتی و هەروەها ئەو هەوڵ و تەقەلایەی ئەیدات بۆ لێ تێ گەیشتن و فێربونی وشە و زاراوەی دیکە لەبواری ئارەزوو ویستی خۆیدا. فەرهەنگساز بۆی نییە لاگر بێ و تەنها بەئارەزوو ویستی خۆی وشە و زاراوە بسەپێنێ بەسەر فەرهەنگەکەیدا، بەڵکو پێوستە لەسەری وشەو زاراوە لەدۆخی چینی کۆمەڵایەتیەکەی خۆیدا تۆمار بکات بۆ ئەوەی فەرهەنگەکە و فەرهەنگساز جێی بڕواو متمانەی خوێنەربن.

ئەرکی زۆر و دەردەسەری وشەونخونی فەرهەنگساز لەپێناوی نوسین و داڕشتنی ناوەڕۆکی فەرهەنگەکەیدا جۆرێکە لەزۆرانبازی لەنێوان ئومێد و نائومێدیی و گەشبینی و ڕەشبینیدا، لەکاتی ئەو قۆناغانەدا کەپێیدا تێپەردەبێ تائەو ڕۆژەی فەرهەنگەکەی لەچاپ دەدرێ و ڕووناکی دەبینێ بەڵام بەرهەمی ئەرک و ڕۆژانەی فەرهەنگساز تەنها چرا و هۆی دڵشادیی و خۆشنودیی هەمیشەییەتی .

داڕشتنی ناوەرۆکی فەرهەنگ:

داڕشتنی فەرهەنگ بەشێوەیەکی گشتی،لەسەر چۆنییەتی ئەو فەرهەنگانەی لەوەو پێشتر دانراون، بهێنرێتەکایەوە و ناوەڕۆکەکەی وشە بەوشە یان زاراوە بەزاراوە...تاد، یەک لەدوای یەک بەگوێرەی زنجیرەی ئەلف و بێی ئێستا بنووسرێتەوە.

هەر وشەیەک یان زاراوەیەک سەرنامەی زنجیرەی واتاکانی خۆی بێ و ئەگەر (فرە واتا)شی هەبێت لەشوێنی خۆیدا دوا بەدوای نوسرابێتەوە. واتە: هەر وشەیەک سەر ووتاری (واتا) یا (هاوواتا) یا (فرەواتا)ی خۆی بێ و خوێنەر بتوانێ یەکسەر بێ گیر و گرفت بەگوێرەی داخواز بەکاریان بێنێت.

لەفەرهەنگی کوردیدا،داڕشتن و نوسینی (Pronunciation) دەربڕینی وشە سەرەکیەکانی کوردی   بەپیتی لاتینی دەبێتە نوێسازی و ستاندارکردنی زمانی کوردی.

مەبەست لە دانانی فەرهەنگ: بەشداری کردنە لەچاککردن و پاک کردن و چەسپاندنی وشەی کوردیدا، بۆ ئەوەی ڕوڵی تەواوی خۆی ببینێ و سەرچاوەیەکی دڵنیا بێ بۆ خوێنەر و پاککەرەوەی ڕێگە ورێباز و بواری دانانی

فەرهەنگی دیکەی (کوردی - کوردی، کوردی بۆزمانەکانی دیکەی گەلان) و نیشانەیەکی دیارو ڕوون بێ لەسەر ڕێگەی پەرەپێدان و پێشخستنی فەرهەنگسازی کوردیدا.
لەدوو توێدا کاکڵەو پوختەی گەنجینەی وشە و زاراوەی کوردی وئەوەندەی بتوانرێ هاوواتای دایەلیکتەکانی کوردستان بگرێتە خۆی کەلەناوچەرگەی کوردستاندا لەدایک بوون و نشونەمایان کردوە و چەسپاون ، بۆ ئەوەی لەشێوەی زاری یەک ناوچەدا نەبێ و بۆ هەموو کوردێ لەهەر چوار قورنەی کوردستاندا دەست بدات، و بێتەهۆی یەکەم هەنگاو بۆچەسپاندن و یەکدگیرکردنی دایەلیکتەکان لەداهاتودا و خاوێن کردنەوەی زمان لەپەرش و بڵاوی و نەگونجاوییەک کەهەبێ و سوودبەخش بێ بۆ مەبەستی زانست و زانیاری وپێویستی ڕۆژانەی هەمەچەشنە.
تەنانەت هەندێ وشە و زاراوە کەبارودۆخی کۆمەڵایەتی تایبەتی نزمیان هەیە، لانەبرێن، لەبەرئەوەی خۆیان و دژە واتاکانیان ڕۆڵێکی جیاوازیان دەبێ لەدەوڵەمەندکردن و بەرفرەکردنی مەودای زماندا.
دۆزینەوە و دارشتنەوە و یەکالاکردنەوە و چەسپاندنی واتاو ڕاڤەی وشە و زاراوە ئەرکێکی گرنگ و کاتێکی زۆر دەخایەنێ کەدەقاودەق و گونجاوبن لەئاستی یەکتردا. دانەر ئەوپەڕی هەوڵ بدا کە فەرهەنگەکەی بەرهەمێکی تەرزەنوێ بێ و لەسەربنچینەیەکی پتەو بێتەکایەوە و بەڕێنوسێکی ئاسایی پێش کەش بکرێ، چونکە ڕێنوس بەشێکی گرنگی نوسینە و ئاسانکەرو هۆی دەربڕینی وشەیە بەڕاست و ڕەوانی. چەندان وشەی سەر بەئامراز و ماشینی دەستیی و فۆلکلۆری کوردی بهێنرێنەوە کایەو هاوواتای گونجاو یان بۆ دابنرێ. هەروەها دانەر کۆشش بکات واتا و هاوواتای وشە و زاراوەکان لەهەمان بەشی ئاخاوتن بن لەڕێزماندا و یان ڕاڤە و وشەی مەبەست گونجاو ولەبار و لۆجیکاڵ بێ و سەر بەهەمان بەشی زانیاری وهونەری ...بێت.
لەبەرئەوەی زمانی کوردی بەشێکە لەبەشەکانی زمانی هیندۆ - ئەورووپی کۆن و لەخێزانی هیندۆ-ئێرانیە و هەروەها بەهۆی مێژوو ئاین و بارودۆخی ڕامیاری و جوگرافی وکۆمەڵایەتییەوە و ئەو پێوەندییە دێرینەی هەیبوە لەگەڵ عەرەب وفارس وعوسمانیدا و گەلێ زمانی دیکەش. . . بەگوێرەی پێویست یان ناچاری دەیان وشەی خواستراو لەزمانی ئەو میللەتانەوە هاتونەتەناوزمانی کوردی و لەبۆدەقەی زمانی کوردیدا تواونەتەوە و ئاڵ و گۆڕی تەواو بەسەر زۆربەیاندا هاتووە و بوون بەبەشێکی ڕەسەنی زمانی کوردی .. بۆیە بەپێویست نازانرێ ئاماژە بکرێ بۆ (سەر بووردەی مێژووی ئەو وشانە) [Etymology]. هەندێ وشەی کوردی بەرواڵەت زۆر ساکار و سووکەڵەن لەسەر زمان لەوانەیە تەنها یەک هاوواتا بۆ هەر یەکێکیان دۆزرابێتەوە وباشتروایە بەکورتە ڕستەیەکی پتەو و بەچێژ ڕاڤەبکرێ و نەخرێتەپشت گوێ چونکە دوورنییە دوای چەند چاخێکی دیکە هەمان وشە زنجیرەیەک واتای بەپێت و جۆراوجۆر و بیری نوێ و یەکدگیر بگرێتە خۆی یان واتا بنچینەییەکەی بگۆڕدرێت بۆ واتای خوازەو درکە یان بەراوردکاری.
"واتاوراڤەی ئەو وشەوزاراوانەی لەدووتوێ فەرهەنگدا، بە ئاسانی دێنە بەر دەست وپێش چاوی خوێنەر...، بەهەمان ئاسانی دانەڕێژراون".

....